

Iwein blijft boeien

Naar aanleiding van: Hartmann von Aue, *Íwein, de Ridder met de Leeuw. Een middeleeuwse Arthurroman*. Vertaald en ingeleid door Wieke Schultink-Dolk. Hilversum: Verloren, 2020 (Middeleeuwse Studies en Bronnen 175). 178 p., ill., ISBN: 978-90-8704-858-7, prijs: €19,00.

Iwein is niet alleen één van de ridders van Koning Arthur, maar ook de titel van een zeer populair middeleeuws ridderverhaal. De *Iwein* is een Middelhoogduitse ridderroman die omstreeks 1200 is gedicht door Hartmann von Aue. Hij heeft de Oudfranse *Yvain* van Chrétien de Troyes bewerkt en voor zijn Duitstalige publiek aangepast. Al in de middeleeuwen spraken zich tijdgenoten als Wolfram von Eschenbach en Gottfried von Strassburg lovend uit over Hartmanns dichtkunst en ook door moderne onderzoekers wordt Hartmann beschouwd als één van de belangrijkste dichters van de Arthurepiek in het Duitse taalgebied.

Íwein, de Ridder met de Leeuw is de eerste integrale vertaling van Hartmanns *Iwein* in modern Nederlands. De vertaler, Wieke Schultink-Dolk, heeft de Middelhoogduitse verzen omgezet in modern proza. Voor dit boek had zij een specifiek publiek op het oog. Ze streefde naar 'een modern, begrijpelijk en vlot proza' dat 'door een wat breder, in oude verhalen geïnteresseerd publiek met genoegen wordt gelezen' (p. 23). Die uitspraak vormt het uitgangspunt van deze bespreking.

Het boek *Íwein, de Ridder met de Leeuw* bestaat uit drie grote delen. Het eerste deel (p. 9-24) is een uitgebreide inleiding met het doel de Middelhoogduitse Arthurroman en zijn auteur Hartmann von Aue in hun context te plaatsen. Het tweede deel (p. 25-157) bevat de vertaling van de Middelhoogduitse tekst in modern Nederlands. In het derde en laatste deel (p. 158-168) legt de auteur verantwoording af voor de vertaling. Het boek eindigt met een aantal commentaren bij de gebruikte afbeeldingen (p. 169-173) en met een literatuurlijst die zowel de gebruikte tekstuittaven en vertalingen als een selectie van wetenschappelijke publicaties bevat (p. 174-177).

In het eerste deel van het boek, de 'Inleiding', geeft de auteur een overzicht over de *Iwein* en zijn ontstaan. Ook wordt er een aantal centrale aspecten belicht die kenmerkend zijn voor middeleeuwse ridderromans, en in het

bijzonder voor de *Iwein*. De inleiding helpt de tekst beter te begrijpen en is heel nuttig voor een publiek dat niet of weinig bekend is met ridderromans. De samenvatting van het verhaal is handig voor de lezer die snel een idee van de inhoud wil hebben. In de twee verdere paragrafen belicht de auteur een aantal centrale begrippen ('zorg en aandacht, betrouwbaarheid en trouw, vriendschap en liefde') en zegt iets over de verhaalstructuur en de interpretatie van het verhaal. Hier worden een aantal belangrijke punten aangesneden en volgens mij valt hier het een of ander over te zeggen, met name over drie aspecten: de middeleeuwse opvatting van vertalen, de semantiek van begrippen en de manier waarop een aantal dingen aan het moderne publiek wordt gepresenteerd.

De auteur benadrukt terecht dat de 'middeleeuwse (vrijere) opvatting over vertalen' afwijkt van de onze (p. 10 e.v.). Er wordt vervolgens weliswaar een aantal voorbeelden gegeven van hoe Hartmann is omgegaan met de Oudfranse brontekst, maar toch blijft de auteur heel vaag over de middeleeuwse opvatting van vertalen. Het lijkt mij echter een centraal punt te zijn van het boek in het algemeen, want ook Schultink-Dolk laat een eigen bewerkingsgedrag zien bij het vertalen van haar brontekst, de *Iwein*. In de Duitse mediëvistiek is er veel aandacht besteed aan de vraag over het bewerken van een brontekst.¹ Zo benadrukt Worstbrock dat er een fundamenteel verschil is tussen het 'Übersetzen' (vertalen) en het 'Wiedererzählen' (hervertellen). Vertalen is een vrij modern idee en heeft als doel een tekst zo precies mogelijk vanuit de ene taal naar een andere taal te brengen. De focus ligt op de oorspronkelijke tekst en het is niet de bedoeling om in de tekst in te grijpen. Hervertellen daarentegen is een typisch middeleeuws concept. Men ziet de dichter als een vormgever (*artifex*) die een overgeleverde, bestaande verhaalstof (*materia*) bewerkt, met het doel om een verhaal oftewel de diepere betekenis van een verhaal zo goed mogelijk aan te passen aan de concrete eigentijdse situatie en levenswereld van het beoogde publiek. De focus ligt op de doeltekst en men komt er niet omheen om de oorspronkelijke tekst te veranderen, dat is juist ook de taak van een kunstenaar (*artifex*). Naar mijn mening was het niet verkeerd

1 Franz Josef Worstbrock, 'Wiedererzählen und Übersetzen', in: Walter Haug (red.), *Mittelalter und frühe Neuzeit. Übergänge, Umbrüche und Neuansätze*. Tübingen: Niemeyer, 1999, 128-142; Joachim Bumke, 'Retextualisierungen in der mittelalterlichen Literatur, besonders in der höfischen Epik', in: Joachim Bumke & Ursula Peters (red.), *Retextualisierung in der mittelalterlichen Literatur*. Berlin: Schmidt Verlag, 2005, 6-46. Voor een korte en informatieve samenvatting over dit onderzoek: Annelie Kreft, 'Wiedererzählen. Einführung', in: Britta Bussmann (red.): *Übertragungen: Formen und Konzepte von Reproduktion in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Berlin / New York: De Gruyter, 2005, 157-162.

geweest om hier, juist bij een vertaling, genuanceerder te zijn en ook aan een lekenpubliek uit te leggen hoe men in de middeleeuwen dacht over de rol van een dichter en wat vandaag het werk van een vertaler inhoudt. Het zou bovendien ook een achterdoek kunnen vormen voor de eigen vertaling naar modern Nederlands.

Het tweede aspect heeft met dit eerste punt te maken. De auteur legt uit dat de accenten in de Oudfranse tekst en de Middelhoogduitse tekst verschillend zijn gelegd: ‘Chrétien legt het accent op de hoofse liefde, [...]. Hartmann geeft zijn verhaal daarentegen een ethische diepgang.’ (p. 11) Vervolgens wordt het belang van een aantal begrippen, zoals *saelde*, *ère* of *güete*, belicht en in een andere paragraaf opnieuw ingegaan op begrippen uit het woordveld van *triuwe* (trouw, betrouwbaarheid, vriendschap, liefde). Het zal een van de moeilijkste dingen zijn als je bezig bent met een vertaling: Hoe kun je een begrip adequaat in een andere taal weergeven? Het werk dat Schultink-Dolk heeft verricht, worstelt hier op twee manieren mee. Zij vertaalt niet alleen vanuit het Duits naar het Nederlands, maar ook vanuit de middeleeuwen naar het heden. Dit kan problemen opleveren omdat middeleeuwse begrippen normaal gesproken een breed betekenispectrum tonen: waar de middeleeuwer meerdere woorden voor had, daar hebben wij vandaag vaak nog maar één woord voor.² Schultink-Dolk duidt dit wel enigszins aan door een aantal varianten van *triuwe*/trouw te noemen die in verschillende scènes een rol spelen (p. 18-20), maar het blijft tamelijk impliciet. Het was volgens mij zinvol hier expliciet te zijn en te zeggen dat de semantiek van vele Middelhoogduitse begrippen allesbehalve helder en eenduidig is. Juist voor *triuwe* – één van de belangrijkste begrippen in de *Iwein* – en juist omdat het om een vertaling gaat die als hoofddoel heeft ‘de woordbetekenissen zo goed mogelijk te treffen’ (p. 22 e.v.) had ik hier een helderder, uitgebreider en diepgaander uitleg van de semantiek verwacht.

Mijn laatste punt betreft de manier waarop een aantal dingen aan het moderne lekenpubliek wordt gepresenteerd. Schultink-Dolk legt uit dat een middeleeuwse roman een geheel andere opzet heeft dan een hedendaagse. Dat lijkt mij helemaal juist en ook belangrijk om erop te wijzen. Vervolgens maakt zij een aantal vergelijkingen waarbij een link wordt gelegd naar

2 Een eerste indruk voor semantisch onderzoek en woordstudies geven de bijdragen vanuit de Duitse mediëvistiek: Gerd Diche e.a. (red.), *Im Wortfeld des Textes. Worthistorische Beiträge zu den Bezeichnungen von Rede und Schrift im Mittelalter*. Berlin / New York: De Gruyter, 2006. Otfried Ehrismann, *Ehre und Mut, Abenteuer und Minne. Höfische Wortgeschichten aus dem Mittelalter*. München: C.H. Beck, 1995. Nina Bartsch, *Programmwortschatz einer höfischen Dichtersprache. hof/hövescheit, mâze, tugent, zuht, ère und muot in den höfischen Epen um 1200*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014.

sprookjes, ontwikkelingsromans of parabels. De leek krijgt hierdoor wel een idee van een aantal kenmerken van ridderromans, maar tegelijkertijd kan het gebruik van zulke termen de leek ook op het verkeerde been zetten. Ik zou dus bij de leeuw, de trouwe en vaste metgezel van Iwein, niet meteen van een ‘irrationeel, sprookjesachtig element’ spreken (p. 21). De auteur had hier mijns inziens genuanceerder mogen zijn.

Het tweede deel van het boek, de vertaling, voldoet volgens mij aan de belofte van de auteur. Het is inderdaad een modern, begrijpelijk en vlot proza waarbij het leesplezier beslist niet tekortkomt. Twee dingen vallen bij de opmaak meteen op.

Ten eerste is de tekst ingedeeld in tien hoofdstukken en zijn om de tien regels de versnummers vermeld. Schultink-Dolk heeft hier bewust voor gekozen. Haar gedachte erachter was dat de lezer zo een episode makkelijker kan terugvinden en dat hij met behulp van het versnummer de originele woorden in de Middelhoogduitse tekst kan opzoeken. Deze overweging lijkt mij redelijk en ikzelf vond bij het lezen juist de indeling in hoofdstukken heel prettig.

Ten tweede vallen de afbeeldingen op. Er zijn in totaal tien afbeeldingen opgenomen die uit het Parijse *Yvain*-handschrift van Chrétien de Troyes (Parijs, Bibliothèque nationale de France, ms. fr. 1433) stammen. De Middelhoogduitse manuscripten zijn namelijk niet geïllustreerd. De auteur heeft voor een geïllustreerde vertaling gekozen omdat de afbeeldingen ‘met de verhaallijn van Hartmanns *Íwein*’ (p. 169) overeenkomen. Ook passen, naar mijn mening, illustraties goed bij een boek dat voor een breed publiek bedoeld is. Onderaan de afbeeldingen staat telkens een korte uitleg en achterin het boek wordt een uitgebreidere toelichting gegeven (p. 169-173). Daar beschrijft de auteur niet alleen wat er op de plaatjes te zien is, maar zegt ook iets over verschillen in de Oudfranse en de Middelhoogduitse tekst en legt uit hoe de plaatjes moeten worden ‘gelezen’. Uit eigen ervaring kan ik zeggen dat dit heeft bijgedragen aan het leesplezier.

Over de vertaling zelf zegt de auteur dat ‘Hartmanns soepele taal’ zich niet zo makkelijk in een moderne poëtische vorm laat gieten (p. 159). Schultink-Dolk lost dit op door meer woorden te gebruiken dan Hartmann. Het is voor haar uiteindelijk ook een argument geweest om voor een prozavertaling te kiezen. Hierdoor krijgt de vertaling ook een eigen stem. Er valt enerzijds op dat de auteur er geregeld voor kiest lange zinnen bij Hartmann op te delen in meerdere kortere zinnen. Haar zinnen zijn over het algemeen kort, duidelijk en vooral goed te begrijpen en te volgen. Anderzijds zitten er steeds weer dingen in de vertaling waarvan een Duitstalige snel de indruk krijgt dat dit er in de Middelhoogduitse tekst waarschijnlijk anders zal uitzien. De auteur gebruikt soms woorden met een culture lading die Nederlands

aandoen. Ik zal een paar voorbeelden geven. In het Middelhoogduits wordt de burcht (*hūse*) van koningin Laudine beschreven als uitermate mooi (*schæn*), hoog, stevig en wijd oftewel ruim (*hōch vest und wît*, v. 1135ff.).³ In het Nederlands is het woord *herenhuis* gebruikt. Ook gebruikt de auteur bij informeel woordgebruik typisch Nederlandse uitdrukkingen. Om de schoonheid van een binnentredend meisje te benadrukken, laat de auteur de verteller zeggen: *nou nou!* (p. 102). En om de beklemtonen hoe onwijs een idee toch is geweest, laat de auteur een personage zeggen: *Een dom plan, hoor!* (p. 106). Dit geeft aan de vertaling een eigen stijl en charme en het maakt het verhaal buitengewoon levendig. Dit geldt, om een laatste voorbeeld te geven, ook voor het gebruik van uitdrukkingen als *Ook nu weer moet ik de kastanjes uit het vuur halen* (p. 66) die in de oorspronkelijke tekst ontbreken. De vertaling is dus zeer publieksgericht en voldoet in ieder geval aan de eis om ‘de waaier van gedachten en gevoelens bij de hoofdpersonen in de middeleeuwse context recht’ te doen (p. 159). Soms lijkt dit echter ten koste te gaan van het streven ‘woordbetekenissen zo goed mogelijk te treffen’ (p. 22 e.v.) waar ik al iets over heb gezegd.

Het derde deel van het boek bevat een verantwoording bij de vertaling. De auteur heeft gebruik gemaakt van de handschriften A en B (beide gedateerd op begin dertiende eeuw) en de tekstuitgave uit 1827 van Benecke/Lachmann (in 1966 bewerkt door Wolff). De auteur heeft voor de Nederlandse vertaling in de standaardtekst een aantal wijzigingen aangebracht en die in eindnoten verantwoord. Voor zover ik het kan beoordelen, is dit zorgvuldig gedaan. Het laat in ieder geval zien dat de auteur naar precisie en transparantie heeft gestreefd.

Kortom, met *Íwein, de Ridder met de Leeuw* levert Wieke Schultink-Dolk een bijdrage aan een grotere bekendheid van deze Middelhoogduitse riddersroman in het Nederlandse taalgebied en wellicht bevordert dit boek ook de interesse voor verdergaand interdisciplinair onderzoek. In ieder geval heeft het brede en geïnteresseerde publiek nu de mogelijkheid om kennis te maken met een prettig, genoeglijk en vlot leesbaar verhaal dat ook vandaag de dag zijn publiek nog steeds weet te boeien.

Irmgard Fuchs
Universiteit Utrecht
 i.fuchs@uu.nl

3 Ik citeer uit: Hartmann von Aue: *Iwein*. Text der siebenten Ausgabe von G. F. Benecke, K. Lachmann und L. Wolff; Übersetzung und Nachwort von Thomas Cramer, 4. Auflage. Berlin / New York: De Gruyter, 2001.